

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНЕ НАСИЛЬСТВО

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PERSONS WHO COMMIT GENDER VIOLENCE

Руфанова В.М., к. ю. н., доцентка,
докторантка кафедри кримінального права та кримінології
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Стаття присвячена дослідженню актуальної теми кримінологічної науки – особи, яка вчиняє гендерно зумовлене насильство. Це дозволить зрозуміти тенденції виникнення та поширення гендерно зумовленого насильства, а також обґрунтувати вибір і стратегію протидії, особливо в частині розробки спеціальних заходів запобігання.

Складність досліджуваного питання та проблематичність розробки кримінологічного портрету особи злочинця полягає в тому, що сутність гендерно зумовленого насильства охоплює дуже широкий спектр кримінальних правопорушень, які суттєво відрізняються за як за суспільною небезпечністю, так і способами вчинення, формами зовнішнього прояву тощо. Це явище може охоплювати діяння від домашнього насильства, зґвалтування, сексуального насильства під час військового конфлікту, торгівлі людьми, так і ухилення від сплати аліментів, погрози знищення майна, переслідування, домагання тощо. Відповідно загальні ознаки осіб можуть кардинально відрізнятися в залежності від тієї категорії гендерно зумовленого насильства, яке було вчинено.

Виходячи з доступних емпіричних матеріалів, найбільш характерними ознаками осіб, які вчиняють гендерно зумовлене насильство є наступні: це переважно чоловіки з середньою освітою, неодружені, безробітні, мають на утриманні малолітніх або неповнолітніх дітей. Вчиняють насильство по відношенню до близьких родичів: матері, дружини, співмешканки. Часто в стані алкогольного сп'яніння. Насильству передують сварки, суперечності, ревнощі. Більшість злочинних діянь пов'язані зі зґвалтуванням та сексуальним насильством, в наслідок чого жертви злочинів отримують окрім фізичної шкоди здоров'ю, – психологічні травми та розлади. Поширеною судовою практикою є застосування дійового каяття, як обставини, яка пом'якшує покарання. Найбільш поширеною обставиною, що обтяжує покарання є вчинення злочину у стані алкогольного сп'яніння та рецидив.

Ключові слова: особа злочинця, гендер, насильство, зґвалтування, сексуальне насильство.

The article is devoted to the research of a topical topic of criminological science – a person who commits gender-based violence. This will help to understand the trends in the emergence and spread of gender-based violence, as well as justify the choice and response strategy, especially in the development of special prevention measures.

The complexity of the research question and the difficulty of developing a criminological portrait of the offender is that the essence of gender-based violence covers a very wide range of criminal offenses, which differ significantly in both public danger and ways of committing, forms of external manifestation and so on. This phenomenon can include acts of domestic violence, rape, sexual violence during military conflict, human trafficking, and evasion of alimony, threats of destruction of property, harassment, harassment, and so on. Accordingly, the general characteristics of individuals may differ dramatically depending on the category of gender-based violence that has been committed.

Based on available empirical material, the most characteristic features of perpetrators of gender-based violence are as follows: mostly men with secondary education, single, unemployed, have minor or minor children. They commit violence against close relatives: mothers, wives, cohabitants. Often intoxicated. Violence is preceded by quarrels, contradictions, jealousy. Most crimes involve rape and sexual violence, resulting in psychological trauma and disorder in addition to physical harm to health. It is common jurisprudence to use effective repentance as a mitigating circumstance. The most common aggravating circumstances are the commission of a crime under the influence of alcohol and recidivism.

Key words: criminal identity, gender, violence, rape, sexual violence.

Постановка проблеми. Вивчення особи, яка вчинила кримінально правове правопорушення, є обов'язковим етапом будь-якого кримінологічного дослідження. Необхідність дослідження «соціального обличчя злочинця» обумовлено потребою повного та всебічного з'ясування сутності гендерно зумовленого насильства, як історично сформованого соціально-правового явища.

Дослідження особи, яка вчиняє гендерно зумовлене насильство з одного боку як об'єкту соціальних зв'язків та впливів, а з іншого – як суб'єкта, здатного до активних цілеспрямованих дій, допоможе зрозуміти тенденції виникнення та поширення гендерно зумовленого насильства, а також обґрунтувати вибір і стратегію протидії, особливо в частині розробки спеціальних заходів запобігання. Долгова А. І. наголошувала, на необхідності кримінологічних знань про особу злочинця у кожному кримінальному провадженні, оскільки заходи впливу на злочинця будуть ефективними лише тоді, коли під час їх застосування будуть враховані особисті якості та властивості [1, с. 12]. Свого часу Антонян Ю. М. відзначав, що особистість злочинця відіграє в кримінології виключно важливу роль інструмента наукового пізнання тих, хто скоїв злочин. Особистість злочинця – це галузь кримінологічних знань, об'єкт кримінологічного дослідження, без якого існування кримінології є неможливим, оскільки за його допомо-

гою може бути вирішено головне завдання кримінології – пояснення злочинності [2, с. 42].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі проблема особи злочинця викликала і викликає дослідницький інтерес широкого кола вчених різних галузей знань: філософів, антропологів, соціологів, психологів, психіатрів, юристів тощо. Фундаментальне значення мають праці Ю. Антоняна, Г. Аванесова, Я. Гілінського, В. Голіни, І. Даньшина, А. Долгової, О. Джужи, С. Дікаєва, В. Дрьоміна, А. Закалюка, А. Зелінського, К. Ігошева, О. Литвинова, Р. Мертона, О. Сахарова, М. Стручкова, С. Тарарухіна та ін.

Поряд з цим, дослідження характерних особливостей осіб, які вчиняють гендерно зумовлене насильство, до цього часу не проводилось. Саме це обумовило актуальність та необхідність проведення емпіричного вивчення вироки на предмет з'ясування характерних особливостей визначеної категорії осіб.

Метою статті є здійснення характеристики загальних ознак осіб, які вчиняють гендерно зумовлене насильство на підставі узагальнення матеріалів судових рішень.

Виклад основного матеріалу. Не занурюючись у теоретичні дискусії з приводу визначення та структури особи злочинця, зупинимось на конкретних результатах узагальнення вироки з Єдиного реєстру судових рішень України за період 2017 року по 2021 рік. Географічна картина розпо-

ділу судів, що ухвалювали вирокі щодо гендерно зумовленого насильства виглядає наступним чином: Закарпатська область – 10,0 %, Львівська та Одеська області – по 9,0 %, Херсонська – 8,0 %; Вінницька – 6,0 %; Полтавська, Луганська, Київська та Івано-Франківська – по 5,0 % вироків відповідно. Структуру злочинів, пов'язаних з гендерно зумовленим насильством, в даному дослідженні склали: ст. 126-1 КК України – 21,0 %, ст. 152 КК України – 11,0 %, ст. 153 КК України – 10,0 %, ст. 127 КК України – 7,0 % та ст. 164 КК України – 6,0 %.

Соціально-демографічні ознаки. Переважна більшість осіб, що скоїли злочини це чоловіки – 80,0 %, жінок – відповідно 20,0 %.

Вчиняють гендерно зумовлене насильство переважно особи з середньою освітою – 58,0 %, з технічною освітою виявилось 11,0 %; 2,0 % – взагалі без освіти та лише 2,0 % з вищою освітою. Тож, майже половина злочинців має досить низький рівень освіти. В 26,0 % матеріалів інформація про освіту винної особи відсутня.

Щодо сімейного стану злочинців, то більша половина мають статус неодружені – 59,0 %, з яких чоловіків неодружених – 48,0 % та неодружених жінок – 11,0 %. Лише 12,0 % чоловіків та 3,0 % жінок – одружені. У 26,0 % вироків не було вказано сімейний стан злочинців.

З проаналізованих матеріалів вбачається, що вчиняють гендерно зумовлене насильство безробітні особи. Так, непрацюючих злочинців досить значний відсоток – 66,0 %, а тих, хто працює лише 15,0 %, з яких 12,0 % злочинців – різноробочі, по 1,0 % інженер-конструктор, приватний підприємець та працівник готельно-ресторанного бізнесу, крім того 1,0 % навчається в ліцеї. У 18,0 % вироків не вказано ким працюють злочинці.

Особистісно-рольові властивості. У чверті злочинців на утриманні є малолітні або неповнолітні діти, а у 9,0 % зазначено, що на утриманні не має малолітніх або неповнолітніх дітей. В 66,0 % матеріалів дана інформація не була зазначена.

Найчастіше вчиняють гендерно зумовлене насильство близькі родичі – у 23,0 % випадків, з яких найчастіше син по відношенню до матері – 9,0 %; співмешканці – 15,0 %, з яких найчастіше співмешканці (особи чоловічої статі) – також 9,0 %; ще вчиняють насильство ті, хто знаходяться в сімейних зв'язках – в 14,0 % випадків, з яких чоловіки – в 10,0 % випадків. По 12,0 % потерпілих – це знайомі, злочинці (не вказано ким приходяться потерпілим) та зовсім незнайомі особи. Також в 10,0 % злочинцями є особи, що раніше знаходилися в сімейних зв'язках: колишні чоловіки – 7,0 % злочинців.

Відповідно до того, хто вчиняє злочини потерпають від гендерно зумовленого насильства найчастіше близькі родичі – у 23,0 % випадків, з яких найчастіше матері – 9,0 %; співмешканці – 15,0 %, з яких найчастіше співмешканка – також 9,0 %; ще потерпають від насильства ті, хто знаходяться в сімейних зв'язках – в 14,0 % випадків, з яких дружини – в 10,0 % випадків. По 12,0 % потерпілих – це знайомі, потерпілі (не вказано ким приходяться злочинцям) та зовсім незнайомі особи. Також в 10,0 % потерпілими є особи, що раніше знаходилися в сімейних зв'язках: колишні дружини – 7,0 % потерпілих.

Дані про *морально-психологічні якості*, які розкривають внутрішній світ особи, її переживання та почуття, на жаль не виявилось можливості отримати зі змісту вироків, які знаходяться у вільному доступі.

Кримінально-правові ознаки. Встановлено, найбільше обвинувачень у скоєнні кримінальних правопорушень, передбачених такими статтями КК України: ст. 126-1 КК України – 21,0 %, ст. 152 КК України – 11,0 %, ст. 153 КК України – 10,0 %, ст. 127 КК України – 7,0 % та ст. 164 КК України – 6,0 %. Переважна кількість злочинців раніше не мали судимості – 67,0 %. Серед злочинців, що скоїли гендерно зумовлене насильство виявилось

31,0 % тих, хто раніше вже був судимий. Деякі із них були судимі більше одного разу. Тож, третина правопорушників повторно здійснювали злочини, не ставши на шлях виправлення. Також 2,0 % правопорушників перебувають на превентивних обліках Національної поліції за категорією «сімейний насильник», а 6,0 % перебуває на обліку у секторі превенції як «кривдник».

Раніше судимі правопорушники були засуджені за ст. 185 КК України та ст. 186 КК України – 29,0 % правопорушників, за ст. 152 КК України – 12,9 % осіб. 19,4 % правопорушників раніше були засуджені за ст. 140 КК України (поряд з іншими статтями КК України). Також по 9,8 % злочинців були засуджені за ст. 164 КК України та за ст. 126-1 КК України.

Місцем скоєння злочину найчастіше було власне помешкання як правопорушника, так і потерпілих (будинок, квартира або подвір'я) – у 63,0 % випадків. В 9,0 % випадків злочини були скоєні в громадських місцях, та стільки ж злочинів, що не мають конкретного місця (несплата аліментів, невиконання батьківських обов'язків). На подвір'ї, вулиці скоєно 7,0 % злочинів, а 6,0 % злочинів скоєно на пустирі, полі, дорозі, тобто в безлюдній місцевості.

В стані алкогольного сп'яніння було скоєно 37,0 % злочинів, а також у 6,0 % випадків злочин скоєно у стані сильного душевного хвилювання.

Мотивами скоєння злочинів найчастіше було задоволення статевої пристрасті – 26,0 % випадків, на ґрунті неприязних відносин – 13,0 %, у 12,0 % злочин скоєно умисно та безпричинно, у 8,0 % випадків – з метою самозахисту та стільки ж випадків – з корисливих мотивів (задля збагачення). 9,0 % злочинів скоріше скоєні не з якимись мотивами, а через безвідповідальність батьків: невіплата аліментів та злісне невиконання батьківських обов'язків. Ревнощі стали причиною злочинів у 7,0 % випадків. З метою заподіяння психологічних страждань – 6,0 % злочинів.

Найбільше злочинів вчинено в процесі сварок, суперечок – 18,0 %. У 2,0 % справ – через зраду, ревнощі. Через вживання алкоголю – 3,0 %; умисно та безпричинно – 7,0 % злочинів, причиною став безпорадний стан потерпілих та не сподобалась поведінка, спосіб життя потерпілих – по 6,0 %. У 5,0 % скоєних злочинів причиною став захист від насильства.

Проаналізовані способи вчинення злочинів, вказують, що найбільше з них пов'язані з діями для задоволення статевої пристрасті – 26,0 %: нанесення тілесних ушкоджень та зґвалтування – 9,0 %, нанесення тілесних ушкоджень та зґвалтування неприродним шляхом – 5,0 %, зґвалтування неприродним шляхом – 2,0 %, психологічне залякування та зґвалтування як природним так і неприродним способом – 1,0 %, нанесення тілесних ушкоджень та спроба зґвалтування – 5,0 %, дії сексуального характеру не пов'язані із проникненням в тіло – 4,0 % та примушування до вступу в статевий зв'язок – 1,0 %. 16,0 % злочинних дій були пов'язані з психологічним насильством та погрозам, а 14,0 % злочинних дій – з нанесенням тілесних ушкоджень. Нанесення тілесних ушкоджень, що спричинили смерть було у 9,0 % випадків. Фізичне та психологічне насильство – було здійснено у 5,0 % злочинних дій.

Психологічні страждання, психічні розлади – такі основні наслідки вчинення злочинних дій і їх виявилось майже третина – 28,0 %. На другому місці по кількості виявилися такі наслідки як забої, гематоми, садна – 16,0 %, на третьому місці – дії та бездіяльність, які призвели до смерті – 13,0 %. Фізичні та моральні страждання також стали наслідками вчинення злочинних дій у 8,0 % потерпілих.

За кримінальні правопорушення, що розглядалися на судових засіданнях, були призначені покарання, біль-

шість яких – позбавлення волі 48,0 %, де 25,0 % позбавлення волі, 22,0 % – позбавлення волі з випробувальним строком та позбавлення волі з випробувальним строком та угодою – 16,0 %. Менше покарань у виді громадських робіт – 15,0 %, з яких 12,0 % – громадські роботи та 3,0 % громадські роботи та угода.

Покарання у виді обмеження волі призначалося у 12,0 %, з яких 6,0 % – обмеження волі з випробувальним строком та угодою та 5,0 % – обмеження волі з випробувальним строком та 1,0 % – обмеження волі. Найменше покарань виявилось у виді штрафу – 5,0 %, з яких 3,0 % штраф та угода, а 2,0 % – штраф.

На вид та розмір покарання найбільше вплинули такі обставини: характеристика злочинця – 32,0 % (позитивна характеристика – 15,0 %, посередня характеристика – 9,0 % та негативна – 8,0 %), у 20,0 % випадків, те що не перебуває на обліку у лікарів нарколога та психотерапевта, а також судимість злочинця – 16,0 %, з яких 9,0 % тому що був раніше судимий та 7,0 % – раніше не судимий. Визнання вини та розкаяння складають 8,0 % обставин, а думка потерпілої та державних органів та виправлення поведінки злочинця – по 5,0 % обставин.

Поширеною практикою є застосування до винної особи обставин, що пом'якшують покарання. Отже, найбільше обставин, що пом'якшують покарання це щире каяття – 44,3 %, активне сприяння розкриттю злочину – 17,2 %, визнання вини – 9,0 % та примирення з потерпілими – 4,9 %.

Обставин, що обтяжують покарання виявилось 74. Необхідно також зазначити, що не в кожному вирокі були вказані обставини, що обтяжують покарання, а також суд міг застосувати декілька обставин. Основними обтяжуючими обставинами є скоєння злочину в стані алкогольного сп'яніння – 31,1 %, а також рецидив злочину – 14,9 %. По 5,4 % – злочин до особи похилого віку та правопорушення до осіб, з якими перебуває в сімейних відносинах. У 27,0 % судом не встановлено обтяжуючих обставин та в 13,5 % – вони відсутні.

В 56,0 % проаналізованих матеріалах було вказано про запобіжний захід щодо правопорушника. В 21,0 % матеріалів зазначалося про запобіжний захід у виді тримання під вартою, у 6,0 % – домашній арешт, у 4,0 % – зазначено про звільнення з під варті. Особисте зобов'язання та застава були застосовані у 2,0 % та 1,0 % відповідно. У 22,0 % випадків було вказано, що запобіжний захід не обирався [3].

Висновки. Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що проведений нами аналіз вироків на предмет з'ясування кримінологічної характеристики особи, яка вчиняє гендерно зумовлене насильство є відправною точкою для подальших ґрунтовних досліджень.

1. Складність досліджуваного питання та проблематичність розробки кримінологічного портрету особи злочинця полягає в тому, що сутність гендерно зумовленого насильства охоплює дуже широкий спектр кримінальних правопорушень, які суттєво відрізняються за як за суспільною небезпечністю, так і способами вчинення, формами зовнішнього прояву тощо. Це явище може охоплювати діяння від домашнього насильства, зґвалтування, сексуального насильства під час військового конфлікту, торгівлі людьми, так і ухилення від сплати аліментів, погрози знищення майна, переслідування, домагання тощо. Відповідно загальні ознаки осіб можуть кардинально відрізнятися в залежності від тієї категорії гендерно зумовленого насильства, яке було вчинено.

2. Виходячи з доступних емпіричних матеріалів, найбільш характерними ознаками осіб, які вчиняють гендерно зумовлене насильство є наступні: це переважно чоловіки з середньою освітою, неодружені, безробітні, мають на утриманні малолітніх або неповнолітніх дітей. Вчиняють насильство по відношенню до близьких родичів: матері, дружини, співмешканки. Часто в стані алкогольного сп'яніння. Насильству передують сварки, суперечності, ревнощі. Більшість злочинних діянь пов'язані зі зґвалтуванням та сексуальним насильством, в наслідок чого жертви злочинів отримують окрім фізичної шкоди здоров'ю, – психологічні травми та розлади. Поширеною судовою практикою є застосування дійового каяття, як обставини, яка пом'якшує покарання. Найбільш поширеною обставиною, що обтяжує покарання є вчинення злочину у стані алкогольного сп'яніння та рецидив.

3. Наступною проблемою, яка ускладнює процес отримання достовірної інформації про особу злочинця є неповнота відображення інформації у вирокі. Так, у 26,0 % матеріалів інформація про освіту винної особи та сімейний стан відсутня. У 18,0 % вироків не вказано ким та де працюють особи, які вчинили злочин. У 66,0 % матеріалів не зазначена інформація щодо наявності чи відсутності на утриманні малолітніх дітей. У 44 % вироків відсутня інформація про обраний запобіжний захід. Також важко з'ясувати інформацію про внутрішній світ, переживання, почуття особи, яка вчинила гендерно зумовлене насильство, що є цінною інформацією для слідства та суду. Відсутність цінної інформації про особу злочинця ускладнює вирішення основного питання кримінології – пояснити, чому вчиняється злочин.

4. Через те, що на законодавчому рівні не закріплено поняття «гендерно зумовлене насильство» відповідно ця термінологія не використовується в нормативних та судових матеріалах, що ускладнює процес вибірки емпіричного матеріалу. Також чинне законодавство не містить переліку тих складів злочинів, які слід відносити до категорії «гендерно зумовлене насильство», що в свою чергу ускладнює дослідження особи злочинця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Личность организованного преступника: криминологическое исследование : монография / под. ред. А. И. Долговой. М. : Норма. Инфра-М, 2013. С. 9–17.
2. Антонян Ю. М. Изучение личности преступника : учебное пособие. М. : Изд. ВНИИ МВД СССР, 1982. 80 с.
3. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 25.04.2022).